

درک خاص ما در درجه های پایه های بنیادین

ویژگیهای موسیقایی اصوات همگونه در شعر خواجو

□ دکتر حسین وثوقی

همگونی صوتی^۱ یا تجانس آوایی عبارت است از کاربرد مکرر یک لفظ بخصوص در واژه‌های متوالی یا نزدیک. مهم در یک بیت، که گرچه فاقد خاصیت معنایی است، اما چنان به زیبایی صوتی و جنبه موسیقایی شعر می‌افزاید که بیان شاعر را دلنشین، آهنگ شعر او را گوش‌نواز، و سجع واژه‌ها را شیوا می‌سازد و بالمآل معنای شعر را تقویت کرده، آن را رساتر در خواننده نفوذ می‌دهد و تحسین او را برمی‌انگیزد. تجانس آوایی در واقع خواننده را، هم مفتون کلام و هم مجذوب پیام شعر می‌نماید.

همان گونه که نویسندگان و حتی سخنوران از واژه‌های به اصطلاح مترادف برای فصاحت کلام و پروراندن معنا استفاده ادیبانه و مدبرانه می‌نمایند، شعرا نیز از اصوات متجانس و مجموعه‌های همگونی که می‌توان آنها را اصوات مشابه یا مترادف نیز نامید، استفاده هنرمندانه و هوشمندانه به عمل می‌آورند. تا جنبه صوری کلام خود را آذین بخشند، و با بیانی موزون، موسیقی شعر خود را گوش‌نواز سازند و از این طریق معنا و پیام سروده‌های خویش را تقویت کرده و اثر آن را در خواننده مضاعف گردانند و موفقیت خود را در امر پیام‌رسانی تأمین نمایند.

مکانیسم همگونی آوایی سه گونه‌ای که در فرهنگ‌های لغت تعریف شده ساده و سطحی نیست، بلکه از پیچیدگی خاصی برخوردار است. بخصوص کاربرد آن در اشعار خواجوی کرمانی چنان فراوان و چندگانه است، که بحث آن را بیش از پیش مستطاب و حسیب اهیمیت می‌سازد.

□ شکل صوری همگونه:

معمولا همگونی رابطه آهنگینی است که در اثر تکرار یک لفظ در بیت حاصل می‌شود. آن لفظ تکرار شونده را از این پس «عنصر همگونه» می‌نامیم و از مجموعه عناصر همگونه که در یک بیت شعر تکرار شوند به عنوان «مجموعه همگونی» نام می‌بریم، و از رابطه آهنگین یا

نظام کلی بین آنها که در یک بیت شعر برقرار می‌شود به عنوان «همگونی» یاد می‌کنیم. عنصر همگونه از دو صوت متشکل می‌شود و از شکل و ویژگی‌های برخوردار است که عبارت است از یک صوت صامت (همخوان Consonant): (C) که هسته اصلی عنصر همگونه است، و یک صوت مصوت (واکه vowel): (V) که عضو حاشیهای عنصر همگونه می‌باشد. مصوت یا عنصر حاشیهای، ممکن است پیش از صوت صامت یعنی هسته قرار گیرد، یا اینکه به دنبال آن واقع شود، ولی نمی‌تواند بطور همزمان در هر دو طرف هسته ظاهر شود، این بدین معناست که در یک عنصر همگونه نمی‌تواند بیش از یک مصوت یا صوت حاشیهای در آید. با توجه به مراتب بالا، ساخت کلی عنصر همگونه را به صورت (VC(V) معرفی می‌نماییم. این ساخت در موقع کاربرد به صورت این دو طرح عملی و واقعی مورد استفاده قرار می‌گیرد:
1-CV 2-VCV

در فرمول کلی بالا عنصر اصلی یا صامت را که از نظر تمایز صوتی و برقراری کیفیت موزون و خوش‌الحانی شعر،

نقش اصلی را به عهده دارد و محور رابطه تکرار همگونی است، «عضو ثابت» و لازم عنصر همگونه می‌شناسیم که لازم است حداقل سه بار در یک مصراع تکرار شود و ممکن است تا بیش از ده بار در یک بیت آورده شود. به همین دلیل بیرون پراتنز نوشته شده است، اما عضو دیگر عنصر همگونه که تنها یک مصوت می‌باشد، ممکن است در موارد تکرار همگونه تغییر کند، و مثلا به انواع دیگر مصوت (از a به e یا او غیره) تبدیل شود، یا اینکه مکان آن که در پیش از صامت بوده به بعد از آن و یا بالعکس تغییر کند. به همین دو دلیل مصوت را عضو حاشیهای یا متغییر می‌نامیم و آن را داخل پراتنرها قرار دادیم. اکنون برای نمونه به عنصر همگونه CVe VCe در این شعر خواجو توجه نمایید که در اثر تکرار یک رابطه یا مجموعه همگونی را بوجود آورده است:

«به هر دردی که در ماسنم همان دردم دوا
باشد

که هم درمان من در دست و هم در دست
درم... انهم
طرح مجموعه همگونی که از تکرار ۱۳ بار همگونه CVe

حاصل می‌شود بصورت زیر می‌باشد:

da - di - da - da - da - da - ad |
1 2 3 4 5 6 7

da - da - da - da - da - da
8 9 10 11 12 13

مصراع دوم

به طوری که از آرایش همگونه‌ها در مجموعه همگونی بالا مشاهده می‌شود، همگونه‌ها هفت‌بار در مصراع اول و شش‌بار در مصراع دوم و جمعا سیزده‌بار در سراسر بیت تکرار شده است و صوت حاشیهای با تغییر در دو گونه آن یعنی گونه شماره ۲ و گونه شماره ۷ ملاحظه می‌شود. لذا چون تعداد ۱۱ گونه تکرار به صورت da هستند، همگونه اصلی یا پایه ما همان da در نظر گرفته می‌شود. دو گونه di - ad را گونه‌های تغییر یافته می‌شناسیم.

همگونه دیگری هم در بیت یادشده وجود دارد که دارای لفظ ar و طرح VC می‌باشد. این همگونه چهاربار در مصرع اول و چهار بار در مصراع دوم و جمعا ۸ بار در بیت مورد نظر تکرار شده است و صوت آن چه از نظر نوع و چه از نظر مکانی که در عنصر همگونه اشغال می‌کند، ثابت و بدون تغییر مانده است. طرح توزیع و تکرار این عنصر همگونه را در زیر نشان می‌دهیم:

ar - ar - ar - ar - ar - ar - ar - ar
1 2 3 4 5 6 7 8

مصراع دوم

همگونی کامل و همگونی ناقص:

همگونی کامل موقعی برقرار می‌شود که عنصر همگونه بدون هیچ تغییر در عضو حاشیهای

خود در تمام موارد تکراری ثابت، همشکل و هم‌لفظ باقی بماند، مانند تکرار همگونه ar در بیت بالا که بدون هیچ گونه تغییری در عضو حاشیهای خود به تعداد هشت‌بار تکرار شده و یک مجموعه همگونی کامل را بوجود آورده است. در حالی که همگونی ناقص موقعی رخ می‌دهد که عضو حاشیهای همگونه یا از نظر نوع صوت و یا از لحاظ مکان رخداد، تغییراتی را متحمل شود و در یک یا چند مورد از گونه‌های تکراری خود یک یا دو نوع تغییر یافته را پذیرفته باشد. همانند همگونه da - CV در بیت بالا که گونه‌های ۲ و ۷ آن تغییراتی را متحمل شده و مجموعه همگونی ناقصی را بوجود آورده‌اند.

عضو مشترک بین مجموعه‌های

همگونه:

هر گاه در یک مصراع یا یک بیت، دو یا بیشتر از دو مجموعه همگونی بکار رفته باشد، به همان تعداد هم عنصر همگونه در شعر خواهیم داشت. در یک چنین شرایطی در حد زیاد امکان دارد که عضو حاشیهای هر دو همگونه از یک صوت متشکل شده باشد که برای هردوی آنها بطور مشترک بکار برده می‌شود. به دیگر سخن، این امکان وجود دارد که یک صوت خاص، هم عضو حاشیهای عنصر همگونه شماره (۱) باشد و هم عضو حاشیهای عنصر همگونه شماره (۲). به این نحو که هر بار عنصر همگونه (۱) را برای بررسی در نظر بگیریم صوت مورد نظر را به عنوان عضو حاشیهای آن به حساب می‌آوریم و هر گاه عنصر همگونه (۲) را مورد توجه قرار دهیم، باز هم از همان صوت به عنوان عضو حاشیهای

مورد آن در مصراع اول و دو مورد دیگر را در مصراع دوم می‌یابیم.

بهره‌برداری از عنصر حاشیهای به ما امکان می‌دهد که تمامی صوتهای هسته (صامت‌های) مکرر در یک بیت را در مجموعه ارتباطی همگونی شرکت دهیم و به حساب آوریم. در ثانی، سجع و قافیه که همانگی و توازن بین اعضاء ثابت را برقرار می‌کند، به وسیله همراه بودن مصوتها با آنها امکان‌پذیر خواهد بود. ثالثا تمام آواها و بخشهای صوتی را که در واحدهای صوتی کوچک و بزرگ (مثل کلمه، هجا و بخشی از هجا) رخ می‌دهند، به یک کلیت یک‌پارچه، هم‌تراز و نظام‌مند در می‌آورد و کار توصیف هم‌آرایی را ساده می‌کند و شناخت طرح‌های همگونی را تسهیل می‌بخشد.

توزیع همگونه‌ها در بیت:

عنصر همگونه ممکن است در برخی ابیات به‌طور مرتب در آغاز چند کلمه متوالی یا نزدیک به هم واقع شود، و یا اینکه در پایان چند کلمه متوالی یا نزدیک به هم رخ دهد، اما همیشه توزیع همگونه‌ها با چنین نظمی در واژه‌های بیت ظاهر نمی‌شوند، و در بیشتر موارد، همگونه‌ها از توزیع متناظر در واژه‌های یکسان و مشابه برخوردار نیستند. ممکن است به‌طور نامرتب برخی از آنها در آغاز واژه و بعضی در میان واژه و پارامی بطور مجزا یا در وسط آنها فرار گیرند، و هیچ نظم و ترتیبی یا مشابهتی در توزیع و مکان آنها موجود نباشد، بلکه در فواصل مختلف و مکانهای متفاوتی در بیت ظاهر شوند. گاهی ممکن است تمام اقسام تکراری یک مجموعه همگونی فقط در مصراع اول بیت آورده شود، و یا ممکن است تمام احاد تکراری آن مجموعه همگونی، تنها در مصراع دوم بیت رخ دهند و یا اینکه شماری در مصراع نخست و تعدادی در مصراع دوم پراکنده شوند. اکنون مراتب مورد بحث بالا را در بیت دیگری از ابیات زیبای خواجوی کسمرانی ملاحظه می‌کنیم:

«اگر پنهان بود پیدامن آن پیدای پنهانم
اگر نادان بود دانامن آن دانای نادانم»

در این بیت موارد زیر را می‌توان بازشناخت.
الف. همگونه CV=PE در آغاز چهار واژه متوالی و بهمین نزدیک ظاهر شده است، که عبارتند از: واژه‌های «پنهان»، «پیدا»، «پیدا» و «پنهان». همین‌طور که صورت شعر مشخص است، تمام همگونه‌های این مجموعه همگونی در مصراع اول رخ نموده‌اند و گونه‌ای در مصراع دوم ندارند. گرچه واژه‌های حامل عنصر همگونه، با یکی دو واژه دیگر، از هم فاصله دارند. ولی به‌طور کلی در جایگاه‌های نزدیک بهم قرار دارند. بین واژه‌های حامل اولین عنصر همگونه یعنی «پنهان» - و دومین واژه - یعنی «پیدا» - تنها یک واژه کوچک «بود» فاصله است. و بین دومین و سومین واژه‌ها «سومین واژه» حامل، دو واژه «آن» و «من» حایل شده ولی بین واژه سوم و چهارم هیچ فاصلهای نیست. بالاخره این مجموعه همگونی از چهار بار تکرار همگونه PE بوجود آمده، که چون در موارد تکراری هیچگونه تغییری در صوت حاشیهای آن ایجاد نشده و همگی یکسانند، لذا از نوع همگونی کامل است، طرح آن را در زیر ارائه می‌دهیم:

pe - pe - pe - pe
1 2 3 4

مصراع دوم

چنانکه در ستونهای بالا مشاهده می‌شود، بین دو عضو ثابت از دو همگونه یعنی PE و CV وجود دارد که هم به عنوان عضو حاشیهای (مصوت) a وجود دارد که هم به عنوان عضو حاشیهای d و هم r عمل می‌کند. در برخی موارد نیز از نظر نوع مصوت یا مکان قرار گرفتن نسبت به عضو ثابت d تغییر می‌کند، اما همگونه ar در تمام موارد تکرار ثابت مانده است. در هر کجا که d در یک ردیف قرار نداشته باشند، مصوت حاشیهای کاربرد مشترک ندارد که سه

(a نشانه مشترک بودن مصوت a در دو مجموعه همگونی)

ب: عنصر همگونه دیگری که در این بیت وجود دارد، عنصر VC=an می‌باشد، که ۶ مورد تکرار آن در مصراع اول و ۸ مورد تکرار آن در مصراع دوم اتفاق افتاده

دربارهٔ زبان در جهانگردی

شیوه بررسی و کشف همگونی

تعداد ۴ بیت از بین قصاید و غزلیات **خواجوی کرمانی** که از روی قراین به نظر می‌رسید که دربرگیرنده همگونی آوایی هستند، بازنشانی و گزیده شدند تا برای بررسی از کم و کیف آنها مورد استفاده قرار گیرند. لازم به یادآوری است که **خواجوی کرمانی** یکی از برجسته‌ترین شاعرانی است که از صنعت آواهای متجانس به حد زیاد و بسیار چشمگیر، بخصوص در غزلیات خود، استفاده کرده است.

خود خواجو در مورد صنایع لفظی خویش در مثنوی

همای وهمای من گوید:

«نی خامام نخلبندی نمود

به نخل سخن سربلندی نمود»

بخاطر همین تزیین الفاظ و آرایش کلام، سایر شاعران معاصر و بعد از او لقب نخلبندی سخن را برای او شایسته و مسلم دانستند. اکنون پیش از آوردن صورت ابیات نمونه او، لازم می‌دانیم شیوه بررسی دقیق و کشف صحیح مجموعه‌های همگونی، الفاظ همگونی، و تعداد درست و کامل تکرار آنها را در یک بیت شعر را به ترتیب زیر شرح دهیم. تا چنانچه از این پس علاقمندانی مایل به انجام این گونه شیوه‌های سبکی در شعر باشند، به این طریقه عمل نمایند.

الف: ابتدا بیت مورد نظر را به حروف آوایی آوانویسی می‌کنیم و هجاهای آن را با خطوطی که در زیرشان می‌کشیم از هم متمایز و تفکیک می‌کنیم و به هر یک از هجاها به ترتیبی که در بیت قرار گرفته‌اند از چپ به راست شمار می‌دهیم. چون علامت آوایی به حروف آوایی هستند برای هماهنگی با آنها شماره هجاها را با اعداد لاتین می‌نویسیم، مانند هجابندی‌ای که در زیر برای این شعر خواجو انجام گرفته است.

«مشری داند که در بازار، آتش پروری
با شعار شعر من نیز زد یک شعیر»

مصراع اول:

m	o	s	t	a	r	i	d	a	n	d	k	e	d	a	r
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	

مصراع دوم:

b	a	?	r	e	?	r	e	m	a	n
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

ب: آنگاه جدولی ترسیم می‌کنیم، که به تعداد هجاهای هر مصراع، دارای خانه‌های مثلثی شکل باشد، به نحوی که قاعده مثلثیایی که عددشان مفرد است، به سمت پایین جدول قرار گیرد و در زیر جدول شماره مربوطه هر هجا را در مقابل هر خانه می‌نویسیم، در حالی که خانه‌های مربوط به هجاهای زوج، به صورت مثلثیایی هستند که قاعده آنها به سمت بالای جدول قرار دارد، لذا عدد مشخص هر هجای زوج را در بالای جدول مقابل هر خانه می‌نویسیم. پس از این که برای هر هجا در جدول یک خانه به شماره مربوط مشخص گردید می‌توانیم حروف صامت را از آغاز مصراع اول بدقت از نظر گذرانده و چنانچه یکی از اصوات صامت موجود در هجاها سه یا بیشتر از سه بار در یکی از مصراعها تکرار شده باشد، تمام موارد تکرار آن را در هر دو مصراع به همراه مصوت حاشیای آن که یا در پیش یا در دنبال آن قرار دارد، در خانه‌ای که دارای همان شماره هجاست یادداشت می‌کنیم. بسه یادآوری است که

براستی حایز محاسن یاد شده است. «ما را ز پرده تو دل از پرده شد به در بردار پرده‌های زپیش پرده پرده در» در این بیت با هم سه مجموعه همگونی نهفته است، که در زیر به اختصار بررسی می‌کنیم. **همگونی آوایی ۱**: این همگونی از ۶ مرتبه تکرار یکسان همگونی **pa** پدید آمده است که دو مورد آن در مصراع اول و چهار مورد دیگر در مصراع دوم تکرار شده‌اند و رویم مجموعه همگونی کاملی را بدست داده‌اند، و دارای طرحی به شکل زیر می‌باشند:

همگونی (۱):

pa-pa:

pa	pa	pa	pa
3	4	5	6

همگونی آوایی ۲: این مجموعه همگونی از تکرار ده بار عنصر همگونی **ar** بوجود آمده است که هشت بار آن از لفظ **ar** و یک گونه با لفظ **ar** و یک همگونی هم به شکل **ar** دارد و کلاً مجموعه همگونی ناقصی را فراهم آورده است، با طرحی بصورت زیر:

همگونی (۲):

ar	ar	ar	ar	ar	ar	ar	ar	ar	ar
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

عضو حاشیای همگونیهای تکراری شماره ۱ و ۶ تغییر یافته است.

همگونی آوایی ۳: مجموعه همگونی سومی که در این بیت وجود دارد از نه بار تکرار عنصر همگونی **de** حاصل شده است که عضو حاشیای آن در شش مورد **e** بعد از **de** باشد و در دومورد به **a** تبدیل شده و بصورت **da** آمده، یک مورد هم به **a** تبدیل شده است. طرح آن را در زیر نشان می‌دهیم:

همگونی (۳):

de-de-de

da			
1	2	3	4

da				
5	6	7	8	9

چنانچه از طرح بالا مشهود است، تغییرات مصوت حاشیای در همگونیهای مکرر شماره ۴، ۵، ۶ و ۹ بوقوع پیوسته است. با توجه به این مجموعه‌های همگونی، می‌بینیم که شاعر با استفاده از ۲۵ (۱۰+۶+۹) مرتبه روابط مکرر بین آواهای بکار برده شده، توانسته است شعر خود را به حد شگفت‌انگیزی از جنبه موسیقایی غنی و لحن آهنگین دلپذیر برخوردار سازد و این هنری است که **خواجوی کرمانی** با توان زیادی در بسیاری از اشعار خود بکار گرفته و سبک شاعری خود را از نظر طنین موسیقایی رستار و پربارتر کرده است.

و بر خلاف همگونی **pe**، بطور مرتب در آغاز و اواخر متناظر قرار نگرفته است. عضو حاشیای این همگونی تغییرات متعددی را چه از نظر نوع مصوت و چه از لحاظ مکان قرار گرفتن متحمل شده است. بدینصورت مصوت حاشیه در ۸ مورد پیش از **n** و در ۶ مورد بعد از آن آمده است و در ۶ مورد **a** می‌باشد در دو مورد **e** و در چهار مورد دیگر **a** است. لذا چون تمام همگونیهای تکراری عین هم نیستند، رویم مجموعه همگونی ناقصی را بوجود آورده‌اند. این مجموعه همگونی از تکرار ۱۴ مرتبه عنصر همگونی در واژه‌های مختلف و در مکانهای غیر مشابه تکوین یافته که طرح آن را در زیر نشان می‌دهیم:

$e_1n - a_2n - a_3n - a_4n - e_5n - n_6a$
 $n_7a - a_8n - n_9a - a_{10}n$
 $a_{11}n - n_{12}a - n_{13}a - n_{14}a$

مصراع دوم

ج- سومین عنصر همگونی که در این بیت **خواجو** بازشناخته می‌شود عبارتست از لفظ **CV=da** که سه بار در مصراع نخست و پنج بار در مصراع دوم تکرار شده است و یک مجموعه همگونی متشکل از ۸ بار تکرار عنصر همگونی را بوجود آورده است. عضو حاشیای این عنصر همگونی در دو گونه تکراری (گونه اول و گونه پنجم) تبدیل به **ad** می‌شود، لذا مجموعه همگونی حاصل یک مجموعه ناقص است. به گونه‌ای که در طرح زیر دیده می‌شود:

$a_1d - d_2a - d_3a$
 $d_4a - a_5d - d_6a - d_7a - d_8a$

مصراع دوم

کنون یک بار دیگر بیت مورد بحث از **خواجوی کرمانی** را که از نظر همگونی آوایی بسیار غنی است و حاوی سه مجموعه همگونی و ۲۶ مورد رابطه تکرار اصوات متجانس است، می‌آوریم، تا این بار با شناخت و آگاهی دقیق از صنعت زیبای همگونی، موسیقی خوش آهنگ شعر او را به گوش جان نبیوش کنیم:

«اگر پنهان بود پیدا من آن پیدای پنهانم
اگر نادان بود دانا من آن دانای نادانم»

آرایش و فراوانی اقلام همگونی:

اگر اقلام تکرار شده در فاصله‌های نزدیک و برابر قرار بگیرند، وانگهی مصوت حاشیای در تمام موارد تکرار بدون تغییر باقی بماند، همگونی، موزونی و انسجام بیشتری بخود می‌گیرند و برشویایی و زیبایی بیت به حد زیادی می‌افزایند. اما چنانچه فاصله اقلام تکرار شده، زیاد یا نابرابر باشد، وواحد‌های همگونی از اصوات حاشیای متفاوت برخوردار باشند، در مجموعه، سستی و کاستی حاصل می‌گردد به نحوی که برخی از گونه‌های تکراری از نظر ارزش آهنگین،

چندان چشمگیر و متمایز نخواهند بود. هر چند که در ارتباط با مجموعه همگونی اثر خاص خود را (هر چند ناچیز) برجای می‌گذارند. بنابراین، نحوه ترکیب و آرایش آواهای متجانس نیز خود عاملی است که لحن شعر و موسیقی آن را پرمایه‌تر و شیواتر می‌سازد. از سوی دیگر هر چقدر شمار همگونیها بیشتر، و تعداد تکرار یا فراوانی آنها افزون‌تر باشد، غنای آهنگین شعر و طنین آوایی بیت، دلپذیرتر و گوش‌نوازتر خواهد شد، و هنر سراینده و خاصیت ادبی شعر افزون‌تر خواهد گشت. در این مورد از بیت دیگری از اشعار **خواجوی کرمانی** یاری می‌جوییم که

در هر هجا، بیش از یک مصوت وجود ندارد. صامت مورد نظر، همراه با مصوت حاشیه آن، رویهمرفته لفظ همگونه یا عنصر همگونه را تشکیل می‌دهند که آن را در اولین خانه مصراع اول و دوم می‌نویسیم. به صورتی که در شکل زیر نشان داده می‌شود.

اکنون، عینیت از اشعار خواجوی کرمانی را که حاوی مجموعه‌هایی از همگونی هستند و در این تحقیق مورد بررسی قرار داده شد، مانند زیر می‌آوریم: (بین این ابیات ارتباطی نیست و بترتیبی که از دیوان خواجو استخراج شده‌اند ارائه می‌گردند.)

		2	4	6	8	10	12	14	
مصراع اول	همگونه ۱	ri		ri		re		ri	
	همگونه ۲	se	caš				eš		
	همگونه ۳	da		dā	ad	da		dā	
			1	3	5	7	9	11	13

		2	4	6	8	10	12	14		
مصراع دوم	همگونه ۱	ri		re	re		ri	ar		ir
	همگونه ۲	se	še		še		še		ša	
	همگونه ۳	da						ad		
	همگونه ۴	eš		ā?	e?		e?			i?
		1	3	5	7	9	11	13	15	

چنانچه صامت دیگری در بیت از شرایط همگونه شدن (حداقل سه بار تکرار در یک مصراع) برخوردار باشد، آن را به عنوان دومین عنصر همگونه خود تعیین کرده و یک ردیف دیگر خانه مثلثی برای همگونه‌های تکراری آن به جدول می‌افزاییم و اگر صامت یا صامتهای دیگری حایز چنین شرایطی یافتیم، برای هر کدام یک ردیف خانه مثلثی به جدول اضافه می‌کنیم، و همگونه‌های تکراری آنها را در خانه‌های مربوطه یادداشت می‌نمائیم.

ج: بالاخره از روی جدول بالا می‌توانیم طرح هر مجموعه همگونی را بدست آورده، و نوع همگونی آن (ناقص یا کامل)، و تعداد دفعات تکرار هر همگونه و توزیع آن را در مصراع و بیت از روی طرح بدست آمده، توصیف نماییم. باز هم یادآور می‌شویم که تنها لفظهایی می‌توانند تشکیل یک مجموعه همگونی دهند که حداقل سه بار از موارد تکرار آنها در یک بیت مجتمع شده باشد. اکنون طرحهای چهار مجموعه همگونی را که در جدول بالا یاد داشت نمودیم، در زیر ارائه می‌دهیم و متذکر می‌شویم اعدادی که در زیر هر همگونه نوشته شده برای نشان دادن تعداد تکرار آن می‌باشد و این بار هیچ ربطی به شماره هجاها که در بخش الف و ب بالا ذکر شد، ندارند.

(مجموعه همگونی ناقص با ۷ تکرار)

۲e ۲a: طرح همگونی شماره (۱)

مصراع دوم ← ۲a- ۲e- ۲g- ۲g- ۲a- ۲e

(مجموعه همگونی ناقص با ۶ تکرار)

۳g- ۳e: طرح همگونی شماره (۲)

مصراع دوم ← ۳g- ۳e- ۳e- ۳g

(مجموعه همگونی ناقص با ۵ تکرار)

۴d- ۴a- ۴a- ۴d: طرح همگونی شماره (۳)

مصراع دوم ← ۴d

(مجموعه همگونی ناقص با ۴ تکرار)

طرح همگونی شماره (۴):

مصراع دوم ← ۴i? ۳e? ۲e? ۱a?

که درمانی به درد خویش اگر دریند درمانی»
- «برده زرکش جرفی ز سنانت بدید
زهره زهره زهره زخندنگ تو بختست»
- «چون نمی سرگشته چوگان چوگوی
رو به ترک گوی سرگردان بگوی»

- «از چه روهندوی مهبوش شما در تاب شد
گر به مستی دوشم آمد دوش بر دوش شما»

«مردم چشم عقیق افشان لوگو یار من
گشته دُرپاش از لب دُرپوش خاموش شما»

«ای جان جهان جان و جهان برخی جانان
داریم تمنای کناری ز میانان»

«گر مدعی از نوک خدنگت سپر انداخت
من سینه سپر ساخته‌ام پیش سنانت»

«از دل تنگم کجا بیرون توانی رفت از آنک
گنج لطفی گنج را در کنج ویران چاره نیست»

«به درمان خواجوار در درد میری
که درد عاشقی درمان ندارد»

«گویند اگر زاری کنی دیگر نیازدار ترا
سلطان چه غم دارد اگر بازاری زاری کند»

«مارا زبرده تودل از پرده شد به در
بردار پردای ز پس پرده پردمدر»

«شعله فروزان بفروشند شمع
پرده نوازان بنوازند سار»

«بگشا بشکر خنده لب لعل شکر ریز
با پسته شیرین زشکر شور برانگیز»

«ای دل ار صحبت جتان طلبی جان در باز
جان چه باشد دو جهان در ره جانان در باز»

«در ره جان جهان جان و جهان باختند
تو گر از اهل دلی دل چه بود جان در باز»

«چون مرا در دیر جام باده دایم دایر است
در دیارم از زمن دیار نبود گو میباش»

«گفتم ای خسرو خوبان ختا خواجورا
ترکتاز نظرت برد به یغما دل وهوش»

«ای روان از شکر تنگ تو شکر تنگ تنگ
گل برآورده زشرم آن رخ گلرنگ رنگ»

«اگر پنهان بود پیدا من آن پیکای پنهانم
وگر نادان بود دانا من آن دانای نادانم»

«بهر دردی که درمانت همان دردم دوا باشد
که هم درمان من دردست وهم دردست درمانم»

«منم هم چشم وهم طوفان که طوفانست در چشمم
منم هم جان وهم جانان که جانانست در جانم»

«هر صیحدم آن ترک پریخ ز شبستان
چون چشمه خورشید درخشان بدر آید»

«برخیز و برافروز دل از جام دلفروز
کز عشق لبست جان به لب آورد پیاله»

«اگر زار گشی می‌گش و بیزار مشو
زاری ام بین و از این بیش میازار مرا»

«بیدلی گردل ز دلبر برنگیرد گو میگیر
عاشقی را گر ملامت در نگیرد گو میگیر»

● پی‌نویس:

۱- همگونی آوایی، مورد خاص و محدودی است از صنعت اِصنات که شعری فارسی‌زبان آن را «وزوم مایلمزم» یا التزام نامیده‌اند. برای اطلاع بیشتر رجوع کنید به کتاب مرحوم جلال‌الدین همایی صفحه ۱۰۶ و همچنین صفحه ۱۱۲ تحت عنوان التزام حروف در غیر سجع و قافیه.

۲- ابوطالب خان در خلاص‌الافکار نوشته است چون خواجو در تزئین الفاظ و ترکیب عبارات، جهد بلیغ داشته افضل عصر او را ملقب به نقلیند شعرا ساخته‌اند و مسلماً میان شعرا در تزئین الفاظ کم کسی چون وی بوده است. (به نقل از مقدمه دیوان خواجو از احمد سهیلی خوانساری)

۳- ممکن است این مصوت در شرایط نادری از عنصر همگونه حذف شود و آن موقعی است که عنصر همگونه در یکی از موارد تکرار بطور اتفاقی عضو دوم خوشه پایانی هجای فارسی باشد. یعنی صامتی که نه در پیش و نه در دنبال آن مصوتی قرار نداشته باشد مثل صامت (ر) در واژه «بر یا کبر».

- «نامدار نامجوی نامور
کامکار کامران کامیاب»
- «وجه بامت منال قیصر و خان
خرج شامت خراج خلیج و باج»
- «گر اهل مقامند بگو بر چه مقیمند
ور زانک مقیمند بگو در چه مقامند»
- «همجو دونان به دو نان صاحب بی‌سیمانند
وجه یک نان نه و ایشان به سنان نان طلبند»
- «سر سرفرازان سرکش بگردد
دل پردلان دلاور بلرزد»

- «مار بیمار است وحی ناطقش داند حکیم
پخته خوارش می‌نهند و خامه‌اش خوانند دبیر»
- «هر چه از جمع ایادی تو در عقد آوردند
هفت کشور باشد از معشار آن عشر عشیر»
- «مشرتی داند که در بازار دانش پروری
با شعار شعر من شعری نیرزد یک شعیر»
- «بر قوانین فلک طبع قضا حکمت مطاع
بر تقادیر زمان رای قدر قدرت قدیر»
- «دو گل بر آن دوخ دلفروز افتاده
بسان عارض سیمین بران گل رخسار»

- «شعرم به مدحت تو به شعری رسید از آنک
شعری سزد که باشندش از شعر من شعار»
- «ناگه نگار لاله رخم در رسید و گفت
کای شرمسار نطق تو بر شاخسار سار»
- «دو ناظر مناظر که انظر الینا
دولب در تبسم که منا تمتع»
- «منظور عین ناظر و ناظر همه نظیر
صورت همه معانی و معنی همه بیان»
- «وقضا را بود بدره بدر هر شب
بدورت زدیوان اعلا وظیفه»
- «رای تو را زواج شرف در علو قدیر
با ناظران منظر علوی مناظره»
- «پرو با درد دل درساز و از درمان طمع بگسل